

СТУДЕНТТИН ТЕКСТТИ ТҮШҮНҮҮДӨ ОЙЛОО – КАБЫЛДОО ПРОЦЕССИН ӨНҮКТҮРҮҮ

ПРОЦЕСС РАЗВИТИЯ МЫШЛЕНИЯ СТУДЕНТА В ПОНИМАНИИ ТЕКСТА

THE PROCESS OF DEVELOPING THE STUDENT'S THINKING IN UNDERSTANDING THE TEXT

Аннотация: Бул илимий макалада студенттердин ой-жүгүртүүсүн, сүйлөө речин өстүрүүдө – тексттин ролу чоң. Кыргыз тилиндеги тексттерди окутуп, үйрөтүү менен студенттердин өз эне тилинде туура сүйлөөсүнө, өз оюн башкаларга ачык, так жеткире билүүсүнө, баарлашуу чеберчилигине, оозеки кеп ишмердүүлүгүнө, диалог, монолог, маектешүү, пикирлешүү, өз алдынча жазуу жүзүндө баяндама, дил баян, эссе жаза алуусуна алып келет. Кептин ар кыл стилдери жана түрлөрү боюнча практикалык иштерди аткара алуусу, кырдаал шартка ылайык логикалуу, аргументтештирип, далилдүү сүйлөй билүүсүнө, иш кагаздарынын үлгүлөрүн даярдай алуусуна, тактап айтканда, кыргыз тили сабагынан алган билгичтик, көндүмдөрүн өзүнүн турмушунда кенен пайдалануу менен, муктаждыктарын канааттандыра алуусуна алып келүү жагдайы каралган.

Түйүндүү сөздөр: ой жүгүртүү, "сынчыл ойлор", гетерономия, оюн анализдөө, автономия, шарттык контекст, ойлоноу фазасы, фактологиялык билимдин маанилүүлүгү, дүйнөтааным.

Аннотация: Роль текста в процессе развития речи и воображения очень велика. Через чтение текстов на кыргызском языке студентов учим грамотно говорить на родном языке, аргументированно и четко выражать свою мысль, а также учим мастерству общения, составлению диалогов и монологов, умение вести беседу, развиваем навыки письменной речи: самостоятельному составлению эссе, сочинений и изложений. Выполнение практических занятий разных стилей и видов речи учит аргументированно, логически последовательно, обоснованно говорить, составлять образцы деловых документов т.е. умению широко применять знания, полученные на занятиях кыргызского языка, на практике.

Ключевые слова: мышление, "критическое мышление", гетерономия, анализ мыслей, автономия, условный контекст, фаза мышления, важность фактологических знаний, мировоззрение.

Abstract: the role of text in the development of speech and imagination is very great. Through reading texts in the Kyrgyz language, students are taught to speak their native language correctly, to Express their thoughts clearly and clearly, as well as teach communication skills, making dialogues and monologues, the ability to conduct a conversation, develop writing skills: independent writing of essays, essays and presentations. Performing practical classes of different styles and types of speech teaches you to speak logically, logically consistently, reasonably, make samples of business documents, i.e. the ability to widely apply the knowledge gained in the Kyrgyz language classes in practice.

Keywords: thinking, "critical thinking", heteronomy, analysis of thoughts, autonomy, conditional context, phase of thinking, importance of factual knowledge, worldview.

Адам ой жүгүртүү менен логикалык бир бүтүмгө келип, андан соң оюн башка бирөөгө билдире алат. Мындай процесс адам баласынын ички монологу же ички кеби деп аталат. Студенттерге акыл-эсинде оюн анализдөөгө, бышып жетилген информацияны гана коммуникативдик бирдик катары сыртка алып чыгууга үйрөтүү зарыл. Келечектеги кесипкөй адистерди тил үйрөтүүдө компьютердик программаларда иштей билүүгө, интернет аркылуу керектүү билимдерди алууга даярдоого басым жасоо аркылуу ой жүгүртүүлөрүн шыктандырууга, ички кебин ырастоого, тилдик билимдерин өркүндөтүүгө жетиштирүү бирден-бир зарыл маселелерден. Компьютердик негизде тил үйрөтүү дидактикалык даярдыкты талап кылат.

Бул жагдайдан алып караганда маалыматтык компетенттүүлүк – негизги компетентциялардын бири болуп саналат. Анын объективдүү жана субъективдүү жактары бар. Студенттердин маалыматтык компетенттүүлүгүн өнүктүрүү милдеттерине төмөнкүлөр кирет:

а) информатика жана маалыматтык коммуникациялык технологиялар тармагынан билимдер жана шык – жөндөм менен байытуу;

б) коммуникативдик, интеллектуалдык жөндөмдөрдү өнүктүрүү;

в) бирдиктүү маалымат мейкиндигинде интерактивдүү диалогду ишке ашыруу.

Бул компетенттүүлүктө билим алуучулардын дүйнөнү таанып билүүсүнө жана инсан катары калыптанышына көмөктөшкөн билим, билгичтик, билимдүүлүктүн жашоосу деп белгилешет.

Үйрөнүп жаткан тилинде алган маалыматын студент өз турмушунда кеңири колдоно алат. Себеби кыргыз тилинин практикалык курсу студенттердин өз эне тилинде туура сүйлөөсүнө, өз оюн башкаларга ачык, так жеткире билүүсүнө, баарлашуу чеберчилигине, оозеки кеп ишмердүүлүгүнө, диалог, монолог, маектешүү, пикирлешүү, өз алдынча жазуу жүзүндө баяндама, дил баян, эссе жаза алуусуна алып келет. Кептин ар кыл стилдери жана түрлөрү боюнча практикалык иштерди аткара алуусу, кырдаал шартка ылайык логикалуу, аргументтештирип, далилдүү сүйлөй билүүсүнө, иш кагаздарынын үлгүлөрүн даярдай алуусуна, тактап айтканда, кыргыз тили сабагынан алган билгичтик, көндүмдөрүн өзүнүн турмушунда кенен пайдалануу менен, муктаждыктарын канааттандыра алуусуна алып келет.

Студент айтуучу же жазуучу тарап катары оюн топтоштуруп, анализдеп, сын көз менен карап, жетишүүсү жөн. Натыйжада, азыркы күндө психологиялык сынчыл ойлом деген ойлоону процессине кайрылууга туура келет.

Сынчыл ойлом – бул жакшы жолго коюлган педагогикалык процесстин натыйжасы, мындагы максат жазуучу менен окуучунун ортосундагы түшүнүүчүлүккө негизделген болот да, автордун баяндоо жолу менен берилген информациялык подтексттүү ойду түшүнүү аркылуу көркөм эстетикалык кабылдоосун өнүктүрөт. Автордук айтайын деген импликациялык каражаттар менен берилген маанилик, маңыздык информациясы окуучу менен автордун түшүнүүчүлөрүнө ылайыкталган болот. Ошонун натыйжасында окуучунун өзүнө коюлган наркы, баасы калыптанат, сынчы

ойлом өнүгөт. Студент эркин сүйлөөгө, башкаларды уга билүүгө үйрөнөт. Үйрөнгөндөрүн эсине сактайт. Бул студенттин милдетине кирет. Ал эми сабактын өбөлгөсү ошол сабак студентке пайдалуу болуш үчүн, ал жеке, жупта, коллективде иштей алууну, мамиле түзүүнү билиш керек. Өз оюн чыгармачылык менен демонстрациялай алышы жөн. Интерактивдүү методдун тил үйрөтүүчүлүк жагдайда кеңири пайдалануу менен жогоруда кеп кылган угуу, сүйлөө аракеттеринин аркасында бөтөн тил үйрөнүп жаткан студентке кенен мүмкүнчүлүк түзүлөт. Угуу, сүйлөө аракеттерин ишке ашыруу менен тилдик запасы (кору) түзүлө баштайт.

Тилди үйрөтүүдө адамдын ички кебин калыптандыруунун интерактивдүү методдорунун бири-бул сынчыл ойлом болуп саналат. Бүгүн билим берүү парадигмасы өзгөргөн мезгилде жогорку окуу жайларда реформалоонун башкы багыттарынын бири окутуунун традициялуу моделинен компетенттүүлүккө өтүү эң негизги багыт болуп эсептелинет. Сабак учурунда текст менен иштөөдө, окутуучу менен студенттин ортосунда жогорку деңгээлде өз ара аракеттенүү байкалган учурдагы билим берүүнү интерактивдүү деп атайбыз.

Интерактивдүүлүк – бул студенттин шыгына, суроо талаптарына негизделип, билим берүүнүн сапаттуулугун арттырууда, өркүндөтүүдө, жаңылоого багытталган окутуудагы дидактикалык иш- аракеттердин системасы. Латын тилинен кабыл алынган бул термин «интер» аралыгы, ортосу, ичиндеги деген маанини, «актив» болсо аракет дегенди түшүндүрөт. Интерактивдүүлүк – окутуу процессинде студенттердин окутуучу менен үзгүлтүксүз, биргелешкен иш-аракети, белгилүү бир натыйжага жетүүгө болгон бирдиктүү аракет. Азыркы күндөгү педагогиканын негиздерине ылайык мамлекеттик тилди экинчи тил катары окутууда кеңири колдонулган интерактивдүү усулдарды, ыкмалар көп. Алардын ичинде сынчыл ойлом стратегиясын алып көрөлү.

Сынчыл ойлом стратегиясы :

- Студенттердин жекече билимдерин көзөмөлдөйт;

- Маалыматты көңүл коюп, ынтаа жүргүзүүсүн активдештирет;

- Изилденген материалды жаңы маалымат менен байланыштырууга жардам берет ;

- Компетенттүү жөндөмдөрүн калыптандырат;

- Теманы тереңдетип үйрөнүүгө стимул берет.

“Сынчыл ойлоону өстүрө турган окуу жана жазуу” долбоору үчүн, эң негизги талап, жооп бере турган ойлоо процесстери гана ылайыктуу.

1. Ар бир студенттин ой-пикири болууга тийиш.

2. Тагаал проблемаларды чече билүү жөндөмдүүлүгү.

3. Талаш-тартышты далилдүү жүргүзө билүү жөндөмдүүлүгү.

Ал эми окумуштуу Паоло Фреирдин айтуусу боюнча билим берүүдөгү “сынчыл ойлом” студенттин жана окуучунун өзүн-өзү баалоо сезимин өсүү зарылдыгы, анын өз тагдырына активдүү таасир берүүгө умтулуусу менен багытталат.

Мисалы психолог Жан Пиаже төмөнкү “Гетерономия” жана “Автономия” деген түшүнүктөрдү пайдаланган.

Гетерономия – көзүн карап, сыйлоо менен мамиле кылуу.

Автономия көз каранды эместик, өзүнө ишенгендик (тескерисинче – сен дүйнөнү сүрөттөп, ал жөнүндө пикир аласын, -дейт Жан Пиаже [5, 136-б.].

Студенттик автономдуулугун алган темага же болбосо текстке катуу талап кое билет, анын оң жана терс жактарын интерграциялоо жана дифференциялоого жетишүүсү керек.

Сынчыл ойлом – маалыматты кабыл алуудан башталып, ал боюнча белгилүү чечимге келүү менен бүтө турган татаал ой процесси, - деп эсептейт америкалык Клулт менен Блум окумуштуулары [8, 327-б.].

Келечек – маалыматка сын көз менен карап, өзүнүн реалдуу дүйнөсүн кура билгендердики деп айтып келишет окумуштуулар. Улам өзгөрүлүп жаткан коомдук чөйрөдө өзүн алып жүрүүдө да, ар бир инсан маалыматты ылгаганды, кайсынысы маанилүү, кайсынысы экинчи, үчүнчү планда экендиги жөнүндө чечим кабыл алганга үйрөнүүсү керек. Кандай гана маалымат берүүчү текст болбосун ар бир студенттин сын көз карашы калыптанууга тийиш. Бирок бул дароо эле ишке аша койбойт.

Бул үчүн ойду калыптандыруунун негизги үч этабын кароо керек. Бул маалыматты топтоо менен эс тутумга таасир этүү, түшүнүү, ойлоону процесстерден турат.

Эгерде белгилүү бир тема боюнча ойлоо процессинин башталышы жөнүндө ой жүгүртүү болсо туюмга таасир этүү же чакыруу этабы деп аталат. Аудиторияда негизди (основа) таасир этүү же чакыруу стадиясында колдонуп, студенттер тапшырма ала алышат. Адегенде “мээ чабулу” жолу менен алардын билген нерселери же билем деп эсептеген маалыматтары менен мазмундуу – концептуалдуу шартта уюшулат. Бул фазада эгерде окутуу процессинде болсо, студенттер өзү азыраак сүйлөп, аудиторияга көбүрөөк сүйлөөгө, оюн билдирүүгө мүмкүнчүлүк берүү жагы маанилүү. Мында окутуучу жол көрсөтүүчү, багыт берүүчү болушу керек жана аудиторияны ойлонгонго аргасыз кылууга, дүйнөтаанымдын пикирин калыптандырууга тийиш, ошол эле мезгилде ой-пикирин кунт коюп угуу жана өз оюн (ички жана тышкы) тактоо аркылуу айта алууга жетишип турушу зарыл.

Өздөрүнүн эмне билери жөнүндө, ошондой эле студенттердин ойлоно башташына түрткү берүү, кызыгуусун арттыруу жагы окутуучудан көп нерсени талап кылат.

Өздөрүнүн чыгармачылыгын жаңы маалыматты аң-сезими менен сындан өткөрүп түшүнүш үчүн окуу процессине активдүү катышуусу абзел.

Аудитория автордук максаты подтексте жана ачык текстте таандап түшүнүк алганда гана ички ойлоо – кебин, кабылдоосун сыртка чыгара алат, айтып туюндурганда гана автор – окуучунун ортосундагы байланыш активдүү болот.

Экинчи этап – түшүнүү этабы. Бул фаза жаңы маалымат же идеялар менен студенттер менен байланышкан этабы. Бул байланыш текстти окуу (жазуу текстти эле эмес, көркөм искусствосунун башка түрүндө да) сүйлөп жаткан сөздү угуу же тажрыйба алмашуу абалында болушу мүмкүн. Бул жерде автор же баяндоочу студенттерге өтө пассивдүү таасир көрсөткөн фаза болуп эсептелет. Мына ушул баскычта – (танычта) студенттер ишке өз алдынча жана активдүү катышууга тийиш.

Тактап айтканда, чакыруу фазасын кыймылга келтирүү этабы болуп эсептелет.

Мурунку билим менен жаңы билимдин байланышы жогоруда белгилегендей мурдагы топтолгон мазмундуу – концептуалдуу информациянын билим негиздеринин үстүнө дагы жаңы маалыматтар кошулат. Экинчи бир маанилүү милдет – бул студенттердин өздөрүнүн эмнени түшүнгөнүн байкоосуна көмөктөшүүчү этап болуп эсептелет.

Үчүнчү этап – ойлоону фазасы. Жаңы билим так ушул учурда бекемделет жана ага жаңы түшүнүктөрдү кошуу үчүн жаңылыктарды камтыган жаңы маалыматтарды өзүнүн элес – түшүнүктөрүн активдештиришет. Бул фазада студент аудиторияда жаңы идеяларды же маалыматтарды өздөштүрүү менен өзүнүн калыптандыруусу, кыймылга алып келүүсү, же башкаларга айтып берүүгө жеткирүүсү болуп саналат.

Бул баскычта өз көз карашы менен эркин ой жүгүртүүгө жана чыгамачылыкка ээ болууга түркү берет.

Өз ара пикир алышуу менен тигил же бул идеялар жана маалыматтар аркылуу бир жыйынтыкка келүүсү зарыл болуп эсептелет. Ушул жыйынтыктын натыйжасы текстти түзөт.

Текст мааниси жана грамматикалык, логикалык жагынан байланышып турган эки же андан көп сүйлөмдүрдөн турат.

“Текст кеп чыгармачылыгы менен байланышкан. Маанилүү бир бүтүндүктү туюндурган, аталышы, башталышы жана аякталышы бар жумурулукка ээ болуп турган, жогорку фразалык маанилүү бирдиктерден түзүлгөн, лексикалык, грамматикалык, логикалык өз ара байланыштарга ээ, стилистикалык жанрдын бирине тиешелүү, максаттуу жана прагматикалык мүнөзгө ээ жазуу түрүндө ишке ашырылган чыгарма текст болот”, - деген профессор С.Өмүралиева [7, 170-б.].

Тексте сүйлөмдөр орду-орду менен биринин аркасынан бири логикалык ырааттуулукта жайланышат да, жогорудагы айтылган үч фазанын жыйынтыгы информация, текст жөнүндөгү толук маалымат бир бүтүндүккө келет. Зат, окуя, кубулуш ж.б. жана аны чагылдыруучу информациялык булак жана анын лингвистикалык негизи, анын адам акыл туюмуна таасири, аны кайрадан “иштеп чыгуу” механизми өз ара айлампаны түзүп, адам жана анын акыл-эси деген айлана (круг) түзүлөт.

Ар кандай маалымат, анын жаралышы, таралыш чеги биз жана бизди курчап турган чөйрө дегенден келип контекстти же текст жаралган жагдай – шарттык контексте аткарылат. Эгерде мурда айтылган окуяны же маалыматты окуган же уккан болсок анда биз текстти уланта алабыз. Эгерде мурда айтылгандарды окубай, укпай туруп кийинки окуяны, маалыматты өзүнчө уксак же окусак, эмне жөнүндө айтылып жатканы бизге түшүнүксүз болот.

Ошентип, студент тексттин эң маанилүү белгиси – байланыштуулук, башкача айтканда, текстте-

ги окуянын, маалыматтын же аңгеменин логикалык жактан бирдиктүүлүгүн түшүнүп, кабылдап, алган маалыматын ички кеби аркылуу ырастап анан тышка чыгарат.

Адабияттар:

1. Акматов Б.М., Мукамбетова А.С. Кыргыз тилин окутуунун инновациялык технологиясы I, II бөлүк. (Теория жана практика). -Б., 2010.
2. Валькова И.П., Низовская И.А., Задорожная Н.П., Буйских Т.М. Как развивать критическое мышление (Опыт педагогической рефлексии). -Б., 2005.
3. Кулибина Н.В. Зачем, что и как читать на уроке. Санкт-П.: Златоуст. 2015.
4. Сыдыкбаева М.М, / Кыргыз тилин ЖОЖдордо экинчи тил катары окутуунун лингводидактикалык негиздер /Монография. -Б., 2016, 238 б.

5. Стил Ж., К. Медерис, Ч. Темпл. Сынчыл ойлорду өнүктүрүүнүн негиздери. 1, 2, 3, 4 колдонмо. -Б.: Фонд "Сорос-Кыргызстан", 1998.

6. Низовская И. Словарь программы "Развитие критического мышления через чтение и письмо". -Б., 2003.

7. Өмүралиева С.Ө. Текст: Семантика, структура. -Б., 2002.

8. Бейли, Н Математика в биологии и медицине. [Электронный ресурс] / Н.Бейли; Пер. с англ. Е.Г. Коваленко. – М.: Мир, 1970. – 327 с.

9. Развитие таксономии творческого самовыражения через понятийный аппарат математической теории игр. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://habrahabr.ru/post/195882/>

10. Таксономия Блума. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://ansya.ru/health/taksonomiya-bluma/main.html>

Рецензент: п.и.д., М.М. Сыдыкбаева